

дослідник повинен навчитися формувати достовірне знання в умовах наявності в теоретичному пізнанні та взаємозбагаченні різних теоретико-методологічних систем відліку¹²¹. Можна стверджувати, що в сучасному пізнанні (це стосується й освіти) відбувається формування методологічної культури мислення, заснованої на узгодженні різних стилів мислення, різних типів методологічної рефлексії суб'єкта пізнання, різних способів і підходів у навчанні.

У ситуації співіснування в сучасній філософії, освіті та науці якісно різних методів і способів мислення одним із ключових факторів збереження наукової раціональності як умови досягнення істини і цінностей сучасної культури, факторів самозбереження науки й розвитку теоретичного пізнання стає здатність дослідників до взаємоповаги, розуміння значущості праці «близьких» і «далеких» представників наукових товариств. Причому, незалежно від змісту їх діяльності, уміння узгодити чужі уявлення зі своїми власними, виміряти незнайомі форми мислення відповідно до стандартів раціональності та істинності. Сучасна освіта, як і наука, опинилася в ситуації, коли можливість їх самозбереження, відтворення, розвитку залежить від уміння вчених формувати достовірне знання в умовах взаємодії в просторі пізнання й навчання множини концептуальних систем відліку, у процесі формування нових вимог до методологічної культури мислення.

Василь Кремень.

*Сучасне мислення й освіта: методологічний концепт.
Український педагогічний журнал. №3. 2017. С. 5-14.*

Шевченко С.М.

КУЛІШ ПАНТЕЛЕЙМОН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

(1819-1897)

письменник, педагог і культурно-освітній діяч

Народився 27 липня 1819 р. в містечку Воронежі Чернігівської губернії (тепер Сумська область) в сім'ї старого збіднілого козацького роду. Закінчив Новгород-Сіверську гімназію. Після відкриття Київського університету св. Володимира записався спочатку на філологічний факультет, а згодом на юридичний, де слухав лекції професора М. Максимовича. Важкі матеріальні умови не дозволили закінчити навчання. Від 1839 до 1845 р. викладав словесність у Луцькій і Подільських школах для дворянських дітей.

1845 р. переїхав до С.-Петербургу, де одержав посаду ад'ютанта кафедри слов'янських мов і літератури в університеті. Літературну діяльність розпочав у 1840-х рр. («Повість про український народ» (1846). За рекомендацією Петербурзької Академії наук 1847 р. виїхав у наукове відрядження за кордон, проте за участь у Кирило-

¹²¹ Медведєв В.А. О тенденциях развития методологической культуры мышления. *Вопросы философии*. 2010. № 2. С. 161. С. 161-164.

Мифодіївському братстві його заарештували й вислали до Тульської губернії із заборонаю писати й займатися педагогічною діяльністю.

Після повернення до С.-Петербурга в 1850 р. розгорнув широку журналістську діяльність, організував систематичне видання книжок для народу, реалізував ідею створення українознавчого журналу.

Віхою у просвітницькій роботі стали створення та організація видання україномовної абетки для початкового навчання «ГраMATка» (1857). Це був перший підручник українською мовою для народної школи, який мав виховний і пізнавальний зміст. 1860 р. діяч видав альманах «Хата», а з 1861 р. взяв безпосередню участь в організації видання журналу «Основа» (С.-Петербург).

На початку 60-х р. вів активну боротьбу за перетворення української мови на офіційну не лише в школі, а й у державних справах. Щоб довести можливість її використання в наукових працях, друкував в «Основі» «Історію України з давніх часів», а також перекладав з російської «Положення про селян». Протягом 1860-1862 рр. організував видання і розповсюдження серії дешевих книжечок для народного читання рідною мовою - «Метелики» (39 номерів)¹, які навчали рідної мови².

Від 1864 по 1867 рр. – працював урядовцем у Варшаві, де вивчав польські архіви з історії України активно друкував дописи в галицьких виданнях.

Останні роки свого життя провів на хуторі Мотронівка, нині с. Оленівка Ніжинського р-ну Чернігівської обл., де й помер 19 лютого 1897 р.

Основні праці: «До рідного народу» (1847, перевид. у 1882), «ГраMATка» (1857, перевид. у 1861), «Слово до письменних» (1857), «Які посібники зручніше вживати при початковому навчанні селянських дітей?» (1862), «Виховання дітей за підмогою школи» (1869), «Зазивний лист до української інтелігенції» (1882), «Дві мови, книжня і народня» (1914), «Україна» (1923) та ін.

Пантелеймон Куліш

ДО РІДНОГО НАРОДУ...

Народе без пуття, без чести і поваги,
Без правди в письменах, завітах предків диких,
Ти, що постав з безумної одваги
Гірких п'яниць, сіпак і розбишак великих!
Єдиний в тебе скарб — рідна мова!
Заклятий для сусідського хижацтва:
Вона твого життя міцна основа,
Певніша над усі скарби й багатства.
О варваре! Покинь тріумфувати
Та зчервоній од сорому тяжкого:
Що всі сусіди мають, що назвати,
А ти своїм не назвеш нічого.
Що захопив, еси серед Руїни,
Забрав усе великий твій добродій;
Жене тебе неволя з України,

І з рідним словом тулишся, мов злодій.
На дзеркало всесвітнє, визирайся,
Збагни, який ти азіат мізерний.
Своїм розбоєм лютим не пишайся
І до сім'ї культурників вертайся!

П. Куліш
До рідного народу... 1847, перевид. у 1882. Хуторна поезія. Львів. URL:
http://ukrlit.org/kulish_panteleimon_oleksandrovyeh/do_ridnoho_narodu
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=5771>

Пантелеймон Куліш

ПЕРЕДМОВА ДО «ГРАМАТКИ»

Скільки не є у нас по Україні граматок і букварів, то всі вони не годяться нам для першої науки письменства, бо друковані не на нашій мові, а через те кожна дитина довго нудить над книжкою, поки навчиться іноязичні слова розбирати, через ті надовго діти з дому для науки одлучання, від роботи відвикають, псуються без батьківського і материнського догляду, ще ж за довгу і важку науку треба не мало платити. Тим і писемність не дуже ширитися в нас між людьми; а тим часом ледачі писарі і всякі нечестиві законники темного чоловіка морочать і тісняти, бо неписьменний чоловік - все одно, що темний на очі: куди поведе поводитар, туди і йде - хоч би і в яму. Треба вчити дітей письменства так, щоб, погано години не гаяв, швидко зрозуміла дитина науку читання, а до цього найперша поміч – щоб граматка складена була рідною українською мовою. Навчившись читати по-своєму, всяке зрозуміє і Церкву, і Московську печатку; тоді й нехай береться за які хоче книжки. Звідси ж надруковано таку Граматку. Навчаючись читати, не буде спотикатися дитина на слова іноязичні; а витвердивши його добре, здобуть на весь вік собі користь. Тут бо для першого читання підібрані наставні піснорлів'я про наших предків і Божественні псалми; тут надруковані споминки про давні давнини, що діялися на землі до приходу Христа на землю, – про Його святу Церкву і про війну з Татарами та Ляхами за віру православну та волю людську. Тут же, для повсякденної потреби, прикладена і наука арифметика, яка показує всяку кількість грошей, хліба і всякому ділу. Щоб книжка ще більше принесла людям користь, надруковані найпотрібніші чоловікові молитви Церковною печаткою, яку вже всяке розбере, навчившись по-своєму читати.

П.Куліш.
Граматка. Спб, 1857. С. 1-3. 149 с.

Пантелеймон Куліш

СЛОВО ДО ПИСЬМЕННИХ

Земля Українська йде далеко з обох боків Дніпра; сягає вона доти, поки народ говорити по-нашому, а говорити народ по-нашому і в Австрійському царстві аж по самі Карпати. Перейдеш кордон і не здогадаєшся, що це вже інше царство: здасться тобі, що все йде рідна наша Волинь, або Поділля. Люди ділять землю на царства, а Божа премудрість на племена. Проходять сотні років, кладуться інші межі між царствами, а Божі межі між племенами стояти непорушно; вмре одне, друге коліно, наступити інші влади – інші даються містам і селам закони, а закони мови та звичаїв залишаються непорушними, поки саме плем'я не прийме самотужки інші мови, інших звичаїв. Отже вся земля поділена на народи, як на великі сім'ї, і всяка сім'я говорити своєю мовою, співає свої пісні, травні свої звичаї. Ні гори, ні моря не поділяти таких сімей між собою. Стріне Німець Німця за океаном, в Американських землях, - і рідні вони здадуться один одному, а ніж Англійці, чи Іспанці, з якими поруч стоїть Німецька оселя на чужині. Опинитися наш брат Південно-Руський Українець серед Австрійських Русняків – і вітають його за кордоном так, ніби біля Лубен, або під Полтавою. Так було і за сто, і за двісті, і за тисячу років тому з усіма племенами. Язык та звичаї народні найміцніше, найлюбіше єднають між собою народи. Коли ж така воля Божа, щоб люди жили на світі великими сім'ями; то треба кожному розумному чоловікові свою велику сім'ю, своє плем'я знати, де воно живе, по яких землях, якими містами і селами розкинулося, треба прислухатися добре до своєї рідної мови, чи вона з розумних уст йде, чи вона в пісні голосить, чи вона з книжки читається. Озирнися назад у велику старовину - він, за короля Польського Степана Баторія співали ті самі кобзарі, що тепер від кобзарів розумні люди на вічну пам'ять записали і надрукували. Пройшло більше двох сотень років – і чого не перевернулося на Україні! Були гетьмані були воеводи та намісники; вигорjali до попелу села та міста від Прип'яті до Синюхи, на тиждень верхові їздили; переверталися додому, безлюдну пустелю і знову заселялася Україна; а мова залишилася та сама, що й за короля Степана, та сама пісня голосити по всій Україні, від Карпат до Есмани, від Польщі до Дону. Та й король Степан змусив Україну з тією самою вже й тоді стародавньою мовою. Не було ще й Польщі на згадку, а вже наш народ господарював так, як тепер, живучи в своїх звичаях над Дніпром-славутом. Шануй же всяке своє рідне слово, яке не від кого іншого як від самого Бога нам надане, і, не для того надане, щоб ми дар Божий зневажили і забули. Хто його зневажає й забуває, той самохіть виганяє собі з рідної сім'ї української, і до такого не обернеться серце, як до родича, на чужині, такого не привітає наше плем'я по братерських під Карпатами, чужа тому наша пісня, котрі не мають рівні по всьому світу. Німа для того

буде щира душа наша, і нема йому частини в тій славі, що здобули собі наші предки полем і морем у всього світу, воюючи за віру Християнську і волю людську.

Пантелеймон Куліш

П.Куліш

Слово до письменнихъ. Граматка. Спб, 1857. С. 146-149. 149 с.

Пантелеймон Куліш

ВИКОХУВАННЯ ДІТЕЙ ЗА ПІДМОГОЮ ШКОЛИ

(уривок)

Щасливий той народ, що має добрі школи. Спромогтися на добрі школи важко так через недоліки, не так через убожество, як через передсуди, що йдуть з давніх-давен із народу в народ. Плакали колись батьки та матірки, віддаючи дітей у школу, а як же було дітям! Чому вони плакали? Того, що у школі починалося інше життя, не те, що вдома. Учителі, набравшись навпіл з гріхом науки по чужих землях, або й щирі чужоземці, поважали домівку своїх учнів вертепом зла, яке вони начебто мають повикорінювати у своїх учнях.

Тим часом сам чорноризець Печерський, писавши свій літопис, розповідав про гарні нориви і звичаї Полян Дніпрових. Звідкіля ж вони взяли, ті нориви і звичаї? Напевно, що не з книжок, бо не було їх тоді в Русі, а з самого серця людського. Людське серце творить шанувати й любити, а письменні люди знаходять у ньому правила життя людського, та й наказують в будущині так робити й жити, – так само, як людський розум творить мову, а граматика знаходить правила мови й забезпечують її на дальше. Ледача буде та мова, котру б збудували «фа ргіогі» граматика. Оттаке й буде життя, як її формують наставники людські, не вважаючи на те, як її людське серце окреме від науки формувало.

Наші старосвітські наставники думали інше. Вони думали, що чоловік – це звір, а чоловіком починає бути тільки з того часу, як вони йому дадуть своє письменство. Отож позирали вони с погордою на своїх учнів й тільки наказували їм, а як вони що розуміють, як вони що серцем чують, про це не дбали. Тисячу років йде вже така наука, та й до цього дня діти плачуть, йдучи в школу, – плачуть не самі пустуни, не попсовані, а найбільш такі, що викохані коло найкращого материного дому, за приводом найрозумнішого батька. Та все ж у матері болить серце, як треба буде віддавати дитини в школу? Чорноризець Печерський насміхався з тих, що тужили над дітьми за тисячу років до нас, бо, бачте, вони були язичники, не взнали ще Христової науки. Чому ж тепер тужить серце в матері, а в

іншого й батька, хоч вони вже й знають Христову науку? Мабуть шкільні передсуди зісталися такими, як і за часів Візантійських.

А чого ж би їм зникнути? Школа й досі лишається в тих самих руках що й тоді, – у руках так званої право правлячої чи керуючої влади. Все училищем орудує міністерія, а все училище, своїми презентаторами, подає закони тим початковим школам, що ніби зовсім самі відкриваються по волі, надає закони навіть хатньому ученню за школою. Поки все училище не стане творчим самосудним, вільним розумом і правом громади, поти й початкові школи не підйдуть під сім'ю і домівку так, щоб ні дитина, йдучи до школи, не плакала, і в матері серце не боліло.

Тепер між сім'єю й школою лежить якась безодня, що дитині страшно її переступити. ... «Се вже тобі не домівка! – промовляє до нього все, що дитина бачить й чує в школі, – так, ніби домівка, з любим матернім голосом й ласкавим поглядом, була чимсь грішним, негодивим, а ось тут то вже святиня добра и розуму!».

Хто ж у цій святині стоїть коло жертовні? Хто священствує? Чим він переважає серце й розум тих, котрих дитина вважала за святих у домівці, за найдобріших у світі, за самих правдивих між людьми, – чим?.. Де в його той вогонь, те чисте, негасиме полон'я, що горить у серці батька і матері? І невже сяке-таке письменство розумніше від того ладу, котрим вони держать сем'ю і господу із дня в день, із року в рік? Це – слово, а то – діло; це – теорія, а то – практика.

Дитині сказано, що учитель вельми розумний чоловік, та вона його тільки боїться, а розуму його не бачить, бо самого його не любить. Розум батька та матері розумний, а цей ні, це якийсь нерозумний розум! От у цьому то й лихо, що дитина й серцем й умом лякається свого учителя, замість того, щоб його любити, а любивши розуміти.

Вину цього складують на самих дітей, а годилось би подумати, чи не ті винні, хто споруджує школи? Що таке школа? Хата, тільки вже така, куди й інші діти сходяться. Чого вони приходять? Учитись. Чого вчитись? Письменства. На що те письменство потрібне? На те, щоб, вирости тримати сім'ю і господу своїм розумом. То не саме письменство чоловіку потрібне, а те, до чого воно служить? Певно що ні: воно тільки вказує, що звідкіля й як досягти до найкращого порядкування в самій господі. Коли так, то виходить, що це тільки знаряддя до життя сім'ї з госпоною, а головна річ – усе таки саме те життя. Зазнавати його починає чоловік у рідній хаті, ту ж саму хату мусить він колись своїм розумом порядно держати.

Я хочу тільки сказати, що діло учителя – велике діло, а особливо – початкового учителя. Коли університетські городи закликають до себе всякими вигодами знаменитих професорів, то сільські громади мусять чинити так само з учителями початковими. Не

гімназія й університет мусять бути головними ступнями до того, щоб кохана дитина ваша сталась чоловіком достотнім, а перш за все – рідна хата, потім початкова школа. Коли б яка громада спромоглась своїм коштом заложити десять гімназій, то зробила б вона дуже розумне діло, спорудивши лише одну гімназію, а дев'ять (коли б не можна було більше) початкових шкіл.

Саме вже зрозуміння – ступінь угору. Знайте ж, батьки й матері, знай кожне чисте й благе серце, що школа не мусить лякати дитину. Поки вона лякатиме, поти в ній стільки буде добра на будущину, скільки ми здобулись його за тисячу років, від початку письменства на Русі. Перестане ж вона лякати тільки тоді, як зробиться дитині новою домівкою, з новими громадськими правами й втіхами...

Пантелеймон Куліш

П.Куліш

Виховання дітей за підмогою школи. Правда. 1869. Ч. 23. С. 198–199.

Пантелеймон Куліш

ЗАЗИВНИЙ ЛИСТ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

*Духа не угашайте.
Апостоль Павель.*

*Живий живе гадає.
Пословиця.*

I.

Як панувала колись Польша, нашим прѣдкам здавалося, ніби Русь від Карпат аж до Путівля єсть неділіма часть Рѣчи Посполітої Польскої, и ніби-то, не державшись из Ляхом за рѣки, не можна Русінові пробувати на світі.

Щіро прихиялись наші прѣдки до Ляхів, щіро аж натто. Найповажнійші домї в Червоній Русі, на Покутті, на Подолі, на Волині и Білорушчині и по обїдва бѣки Дніпра на Вкраїні — нѣхтували навіть стару віру кгрѣцку, щоб не різнітись ні в чім ис польскими панами. Приподоблюючись до приятелів Ляхів, робились рїмськими католиками, кальвінцями, лютеранами, новокрещенцями, арийнами. Черес приятельство с панами Ляхами, руська интелігѣнція сталась польскою. Рідна мова, мова великих прѣдків, пійшла в неї у занедбанне. Писали и розмовляли у поважних бѣсидах по польскі, и хибá тільки лаялись по руські. Оттáк-то самохіть полячилась наша вельможна, гоноровита Русь, позираючи чужім оком на шляхту нїжчу, як и на всяку іншу руську дрібноту.

Тим часом рушчина жила своїм природнім життѣм у руському простолїдді, и давала ознаку своєї самобутности незліченними піснями, що дивують етнографá своєю красою и сілою. Та, цвітучі собі и діко буюючи, не робила рушчина прогрѣссу, — не

робила чéрес те, що не мала путя́ перед собою, ані чéсти й пова́ги за собою. У церкóвни шко́ли її не прийнято; с церкóвної амбóни нею не говорéно; судовé писарство її нехтувало; розмóва про широку світову́ жизнь и політику її цурáлась; друкована словéсність нею погóрджувала. Всюди панувáла абó мёртва мóва, котру́ ви́кохано штúчно по старосві́цьких черне́чих писарнях, абó ж та польщи́зна, котру́ прийнято в нас між людьми́ пова́жними и для громадзького життя́, и для розмóви в рідних сéмьях.

Се ж усé стáлося тим, що й наші́ рúські пані́, и наші́ рúські „владі́ки“, звичáйно крéвні тих же пані́в, не віробили прóсвіти в свої́м народі́, и поривáли очі́ на чужу́. Над шко́лою, над церкóвною амбóною, над судово́ю трибу́ною и над літерату́рою царюва́в той же перéсуд, що й над самим по́бутом рúським. Варя́зка Русь так стеря́лась у татарськóму ярмі́, а по Татáрах у перéлюбках з Литво́ю та з Ляхво́ю, що їй здава́лось, ніби тільки́ й світу́, що в польскóму вікні́.

Правда, що в польске́ вікно́ свобóдно рíнув світ гумані́зма звідусі́ль, де ё́го ще не прига́шували давня́шні просві́тителі́ Евро́пи. Та приплаті́лась на́ша Русь вельми́ дóрого за те, що позирáла на европе́йську культу́ру у чужé, а не в своé влáсне вікно́. Нásлідком братáння с панáми Ляхáми було́ те, що, як розбу́ялась у Польскі́й Рéчі Посполі́тій соціáльна усóбиця під кінéць XVIго столі́ття, — рúське церкóвне поспі́льство зрeклóсь е́диности з рúською церкóвною аристокра́тією, а під ё́го ревни́вим на́дихом занéдбане культу́рниками поспі́льство мирське́ стáло взивáти Ляхáми не тільки́ рúських латі́нців и прозелі́тів чéсько-німе́цького новові́рства, да и таких пані́в, що мурува́ли ё́му церкві́, спорóджували манасти́рі, підпіра́ли своéю пова́гою церкóвні брацтвá и, держачі́сь из диссидéнтами за рúки, стоя́ли на сейма́х óпіром проті́в політи́чнёї систéми е́диности ві́ри в Польщи́.

Сим рóбом соціáльні усóбиці в Рéчі Посполі́тій Польскі́й прийняли́ злові́щу на́зву боротьби́ козакі́в из Л я х á м и , дарма́ що козакі́ борóлись из вельмóжними представі́телями Р ú с і , Острóзькими, Вишневе́цькими, Сангúшками, Четверті́нськими, Корéцькими и т. д. и т. д.

У цій погі́бельній для обо́х на́цій боротьбі́, рúських пані́в піддéржали польскі́ пані́, а рúських козакі́в — пані́ москóвські́, думні́ люде́ царя́ Алексі́я Миха́йловича. И сим-то дівни́м судом́ ввору́женої́ сі́ли, дрéвня варягорúська аристокра́тія втеря́ла територі́ю, котру́ осягла́ бу́ла правом́ оборо́ни від хі́жого азія́цтва. От як страшéнно приплаті́лись наші́ вельмóжні прéдки за те, що не вхо́пили своéї націо́нальної тропі́, що не вторóпали е́диности своéї в рідних тради́ціях и в рідному́ слóві з Рúссю престо́лодною.

II.

Занедбана своїми церковними и мирськими панами рушчина зоставила багато свого самоцвіту в польській словесності и, прийнявши в себе доволі польщизни, перейшла під московське панування такою ж просторікою, якою була й під польським. Після Великої Руїни, що знівечила всю роботу європейської культури на обох берегах Дніпра, — під захистом міцної своєю суцільністю Москві, по залюднених наново городищах и селищах постала так звана по письменській Малі Россія, а по народньому Україна.

Тут изнов глибоко закоренилась и буйно проросла та самоцвітна мова, котру, за панування Польщі, не вважав за велику річ ніхто: ні королівська рада, ні панські сейми, ні схолястичня тогочасня інтеллігенція, як польська, так и наша руська. Розлилась вона далеко поза край України обох боків Дніпра, сягнула аж у Курщину и Воронішчину, аж до Волги, Дону, Кубані. И такий розлив просторікуватої, занедбаної високими властями и не запоможеної печатним словом рушині пророкував їй новий процвіт, нову красу и сілу.

Справді, куді ні заносилась наша весела або смутна пісня, наша поважна дума або жартовлива приспівка, всюди по великому Руському Світові слухано її з уподобою и переймано залюбки. У великих дуків царя Петра Первого, за трапезою дзвонили в кобзу и співали сліпі козаки, а при дворі царіці Анни Івановни в царському штаті знаходимо кобзаря українського. Тільки ж бо наші пані, що постали на Україні з нових народніх дуків, дбали не про те, як би рідну мову підняти до научної чи хоть громадянської поваги, а про те, як би приподобитись до своїх приятелів, панів московських.

Тоді ще було рано давати вагу такому ділу, як простолюдне слово, випечатане найкращою печаттю своєю по сільських піснях. Наш тільки вік знає, чого стоїть сей орган національного самочуття. Так само, як за панування польського нехтувано рідною мовою задля мови приятелів Ляхів, так само нехтувано нею вдруге задля мови московського панства, помазаного чужоземщиною. З ним бо наші пані своячились и єдинились; з ним у царській службі и в придворних церемоніях товаришували; до московських дуків, яко людей могучих, лестились; до їх моди и до їх звичаїв приспособлювались.

Через таку похліпчивість, опадав у купі с пустощами и найкращий цвіт нашого народу. Століччя примана тягла до себе українських дуків, мов би яким магнітом. Колиб московське панство ходило не до „православної“ церкви, а до католицького костела чи до протестанського збору, — не подивилась би наша аристократія на стародавні руські церкви свої, и певно, ради нового добродія свого, Москаля, стала би чужовірною.

Сим робом, наслідде незазнаної старосвіччини, наша кохана мова, зосталась упослідженою вдруге. Держались бо в нас її по Україні тільки знехтувані столицями доматорі, люде малі науки, узенького кругозору, панки, підпанки, полупанки, міщане,

козаки та посполита чернь, хлібороби. Уся ж інтеллігєнція, все що п'ялось на світові високості, усє багате, пишне, вельможне, усє освічене якою Бог послав наукою, прихилились розумом и сєрцем до великорущини.

Як бачимо, сталось из нами те ж самє під москóвським пануваннем, щó булó під польским. Самохїть наші мирські и духóвні панї, глави поспїльства, зреклися рїдної рущини своєї. Старї передсуди на корїсть мóви госудáрнєї и тогочáсна байдужість про закони природи в жїзні нації робїли те, що нїхтó и не догадувавсь, якїй великий скáрб лишали в простолóдній мáссї ті наші люде, що п'ялись на „россїйський Геликóн“ абó поучали с церкóвної амбóни рїдних братів чужóю мóвою. Так сáмо, як и в поеднáннї с Пóльщею, нїкому булó в нас запровадити нарóдню мóву в школу, нїкому звести на церкóвню амбóну, нїкому посадїти її на судовїй трибúні. Сорóмились розмовляти нею серед людєй великосвітніх; погóрджували тисячолїтнім прєдкївським слóвом у печáтнях.

III.

Так наші востóчні сусїде, самою перевагою влáсти, сїли, достáтку, позбáвили нас, у свою чєргу, націóнального верховїття, и впослїдїли той елемєнт націóнальної жїзні, котрїй у людєй наукових уважаєцца за найпєрший. Не рóблячи нам нїякого насїльства, вонї вїчеркнули нас из кнїги живїх націй, а давню нашу націóнальну давнїну присвóили собї, яко рїч, про котру, за нашим мовчаннем, нїхтó їнший не озивáвся.

Були ми довго наче мєртві, були нерухóмі в летаргїчному снї рóків ис півторáста послї тóго, як наш Богдán запрóдав нас рáзом у двóе рук, а єгó alter ego хотїв запрóдати ще и в трєїтї. Ис сєгó лєтаргу пробудїла нас рїдна мóва, як то прáвду сказáв великий Лях:

...dźwięk mowy rodzinnej mię osuci.

По якóмусь таємнїчому закóну воскресєня замєрших нарóдностей, у Полтáвщинї, у Хáркївщинї и, як бачимо, нáвїть у Чернїговщинї, мов на тїй кóбзї струнá до струнї, озвáлись одїн по одному люде чужї й далєкї мїж сєбе, и, без лїшнїх орáцій, провозгласїли нову націю мїж націями, во їмя рїдного слóва и самостáйнєго свїтóгляду.

Велїке се дїло распочáв простодушнó, без особлївого зádуму, Котлярєвський, и распочáв так радикальнó, мов соціяльний реформáтор. Постягував з Олїмпу богїв и богїнь с полубогáми, а з висóких постаментів поспускав на долївку широкославних герóїв, що можновлáццї брали собї за взір, и все те олимпїйське та боготворєне по велїких мїстáх пánство повернóв у мужїцьку простóту. Зь уподóбою прийняли письмєнні люде „перелицєвану Енеїду“ велїчнєго Римлянїна бо побáчили в нїй своє поспїльство, побáчили, хоть и з вївороту, та все ж такї не слїпуючи так, як слїпувáli, захилївшись за чужомóвні книжкї.

Сам Котлярівський не знав добре, що він творить. Він покоривсь невідомому велінню народнього духа; був тільки знаряддем українського світогляду. Чуючи ж, по своїй поетичній природі, що сміхотворна „Енеїда“ торкнула не всі струни в душі у земляків, змалював Котлярівський життя народне идилічно в своїй оперетті „Наталка Полтавка“. Тут уже критика вбачає начерк літератури поважнішої.

Не хутко спроможеться яка б ні була початкова громада на змалювання себе писаним словом. Се бо вже висока стадія розумової культури. Нашим оціям здавалось порожньою забавкою те, що написав Котлярівський. Умер він у своїй рідній Полтаві, а з ним наче загинула и його проба пера серед неспокою життя громадського. От же з малої и одрубаної собі речі судилось народитись такому, що зрослося из нашою долею на віки, чого не мусимо забути, чого не занепасть ні панський екгоїзм, ні гусударня політика: народилась українська література.

IV.

Література ся стала демократичною не тільки по волі, а такій й по неволі. Появилась вона на Божий світ не до панської впадоби, а до впадоби и науки тих, котрі не бажають, щоб темні брати їм служили, а бажають самі темним братам послужити.

Прямуючи до такої меті робом великого Учителя, літературні робітники наші не щадили ні своїх сил, ні своїх достатків, аби посіяти серед народньої темноти и бідоти таких проповідників науки, котрі, при нагоді, могли ис приниженої до землі маси викликати до свого гурту природних, рукою Божою засіяних „чад премудрости“, и вкупі з ними утворити націю самочутну, саморозуміючу, на своїй дорозі видіюшу, про свою будущину дбайливу.

Не шкодив сей великий задум нікому, окрім тих, що вважають мир за знарядде свого екгоїзму, — окрім тих, що, доп'явшись до високих титулів та великих гонорів, забезпечують долю свою діточкам своїм и діточкам діточок своїх яким би то ні було робом. Не то що не шкодив нікому и нікому, а приспоряв великому Руському Світові велику будущину. Ним бо малося, на підмогу спільному добробутові, відвинути з народньої залежи животворню силу, котра тепер иснує собі німуючи, сліпуючи, бідуючи або гайнуючи.

От же знайшлися в Росії такі правителі, що позирали скрива на етнографічну Україну, розпростерту широко серед Руського Світу, ніби вона своєю мовою робить якийсь перекир царському господарюванню. Стали ці люде, ці політичні homunculi, міркувати, яким би робом зупинити росцвіт української мови, и привели царське правительство до неможливого діла — до угашення духа.

Тут починається нова повість про избиенне младенців...

Було в Росії такé, що букварі и початкові шкільні книжечкі дозволялось печатати по жмудзькі, по самоідзькі, по тунгузькі, тільки заборонено по українські.

Було такé, що збірати грошові жертви можна було на всяку учту и на всяку світову пустоту; постав тільки заказ Українцям складатись хоть по вдовиній лепті на наукову запомогу землякам своїм.

Було такé, що не боронено видавати всякі кгазети и журналі людям порожнім, ради редакторської наживи з людзького недосвіду и легкодумства; українським же народолобцям забороняли сповіщати рідний край про все, чим би освітілась ёго темрява.

Було такé, що Бóже слово перекладувалось и зирянською и комліцькою мовою, тільки невільно було перекладувати ёго мовою українською.

Постало наконéць ужé й такé, що навіть у повістях, писаних великорущиною, цензура поправляла и з б а там, де в рукописі стояло х á та ; вписувала б а р и н там, де автор писав п а н , и т. д.; а коли чумак заспівáе в автора:

„Пропів воли, пропів вози, Пропів ярма и занози“, то цензура вичеркувала чумацьке співáнне, яко українське³.

V.

Як нам назвати ту безліч усяких мук, що в нас приймали мученики й мучениці за своё рідне слово? Чи то була римська Неронівщина, чи гишпанська Торквемáдовщина? Чи то була дальновідна правительственна мудрість, що знайде собі оправданне у віках грядущих; чи то була така необачність, що скритикуе її й малá дитина?

Як її ні називáймо, а підлягати їй, мов бессловесні звірята, не мусимо. Бо коли ми дивуємоь, як се наші прэдки так необачно збїгли піною с кипучої української жїзні, то нехай же хоть нас наші потómки не докорюють мáрним шумувáннем.

Тільки легкóдухам здаецця, що наша сила ніщо супротів тієї сили, котра рине на нас из високостів госудáрнєї власти, мов яка Ніакгара, гримлячі, крушачи, сліплючи и туманячи. Аж два царювання сплямóвано вже гашеннем нашого духа. И хибá ж ёго вгáшено? Хибá ж ми злились ув одну націю ис „православним“ Москóвським царством? Не тільки не злились, а стали від нёго, черес те насильство, ще дáльше, ніж були колись від Польского католицького королівства.

Черес те насильство и тиранство, ми тільки зрозуміли рóзумом и побáчили очима, скільки ми втратили неоплатимої сили, піддóбрюючись Москалєві.

Ми вже не маемо своїх церковних ієрархів. Задля госудáрнєї москóвської політики, вони нас израдили так сáмо, як израдили колись задля політики польської.

Не маемо вже и своїх санóвників: бо й сї відбїгли нас тим же рóбом, що й наші Острóзькі, Вишневецькі и т. д.

Не маємо ні свого українського трибуналу, ані свого звичаєвого права.

Не маємо ні такої церкви, котра підлягала б суду громадської совісти, ні такої школи, котра виховувала б наших дітей згідно з духом нації.

Не маємо навіть рідної преси, котра б не давала національній мові міршавити під напливом чужої, и освіжала б духа народнього серед нашого безголів'я.

Одно тільки наше зосталося при нас живе українське слово. И тому задекретовано згинути. Побалакають, мовляли, ще тріхи сим жаркгоном хлібороби, зійде він тільки на те, щоб розмовляти про вози, волі, ярма, пуги, налігачі, и, не опёрте ні об церкву, ні об школу и прессу, знікне собі, мов той недорід, що ёму не судилося й на світі жити...

VI.

От же воно не знікне вже черес те саме, що ёго тиснуть и гонять. Наше слово загартоване в устах Олєгів, Святославів, Володімерів ище тогді, як Москва й не наклінулась. Загартували ми ёго и в устах того рїцарства, до котрого слалась из зазівами вся Європа, воюючи з ворогами віри Христової або свободи релігійної.

То ж воно служило в боротьбі сили мускульної з мускульною. Тепер наступив для него час боротьбі духа з духом. Як ні в послїджують нас ті люде, що озиваюця представителями Москві, а мусять признатись, що український дух виступив на своє діло житні героїчно.

Московське царство давно вже почало зватись Всеросійським. Двадцять язїків, за прїводом Наполеона, розбілось об ёго потугу. История ёго діяній стала печататись десятками томів, голосніх, мов горлаті гармати. Пишаючись перевагою над боєвими силами Сходу и Заходу, московський самодержець став зупинїти політичні бурї в Європі, мов той Нептун у Виргїлія, одним погуком: Quos ego! А московська мова обрїла для себе такий невмірущий орган, як поэт Пушкін. Величня зробилась Москва не однією стихійною силою. Здавалось би, нам подобало втонути у тому величчі, знікнути в блискавічному сяєві всеросійської слави, стопїтись ув одін метал из Москвою серед страшєнного огню, котрим вона палила зємлю и воду, перекуватись у щось неодмінне во віки під залїзним ціпом тієї баби ягї, що в нашій казці кує москалів на мідяному току, покрепляючи силу решєтами картєчи.

Москва віросла якїмсь дївом перед очїма в Исторїі. Про нас, що помогли їй знітись од землі аж під небо, ніхто й не згадував, прославляючи її царів та геробів. Нас мов би ніколи не було й на світі...

Аж ось, саме пїт ту велику годїну, як засіяла півним світлом невміруща слава Пушкіна, найкраща слава, якою може величатись нація, — у нас на Вкраїні, серед забутих

степових могил, мужицька мова піднялась из нечєвля до високости всенароднєго жалю, плачу, піднялась до погóрджування великою гординою и до погóржування великій потузі.

То правда, що в нових кобзарських співах було багáцько сліпого буяння, як и в героїських пóдвигах тих варягів, що руйнували Болгарщину и Византию, як и в гайдамáцькíм завзятті тих козаків, що розбивали по Чóрному морі християнське купецтво заодно з бесурмєнським, а дома плідрували руські свої городі татарським рóбом. Тільки ж бо славянська інтеллігєнція не занедбала піснотворнєго кгєнія через єго недосвід. Широко від Петербурга до сєрбського Білграда, а від сєрбського Білграда до чєської Праги розлилась наша нова пісня, и навіть чужомóвня Еврóпа довідувалась черес перєклади, у чому сила нетóрканих ще струн української кóбзи.

Сила була в пророкуванні нові боротьбі, боротьбі за народне право вже не мечем и огнем, а духом и правдою. Заговорило понад Дніпрóм нímє камінне; озвáлись гóлосно бурьянуваті городища, и все живє почуло, що гаряча прєдківська кров кипіла и бушувала не дарємно.

Вхóплєно й зámчано кобзаря на край світу, між азійцьку дичу; придавлено єго й примучєно на тілі, ослаблено єго й скалічено на дусі; а голосна пісня єго черес те ще поголоснійшала на ширóкому світі. Усе недодуманє и недосвідомє з нєї почєзло зосталося тільки самє сяєво...

Так у великих проповідників людзької віри, чи вони сходили з громохмáрнєї горі у юдóль повсядєнщини, чи зьявлялись посеред степової рівняви з блискучими своїми снами и таємнічими призівками, нíkне марóю те, чим вони рівня приземкуватим лóдям, и сяє негасимим во віки світлом те, чим вони вишчі над похíлу до землі людзьку природу. Так наслідде прєдківської слави чистиця в непроглядних століттях, мов у водах мовчязної Лєти, и зостаєця нам від нєї самє героїство духа, що підймає сєрце на благодáтні зádуми и на великі пóдвиги.

VII.

Оцє ж не сумуймо про мизєрну дóлю нашого Українського народу; не журимось про те сиріцтво, у якому зостававсь и зостаєця він бес первóцвіту свого громадянства и своєї дрєвнєї цєркви. Знаючи з истóричнєго дóсвіду, як уставали нації, повєржені незгóдою або дíкою сілою в прах, уповáймо духом бóдрим, що в нашій давнині затаїлася сила невміруща, и що ми тією сілою дíйдемо колісь до того зрóсту, який самá природа нам на роду написала.

Не загíне те слóво, що далó животворящу запомóгу аж двом літературам. Велике вонó по своїй природі; а велике слóво свідкує про величчє того народу, що зачав єго в глибині свого духа.

Так, ми не малий на́рід, дарма́ що нас не доб́ачають на́ші сусі́де у сво́ім велича́нні. Не малий уже́ тим, що до́кіль стоя́ли ми за По́льщу, під пято́ю в Ляха́ извива́лась Москва́; а як почали́ стоя́ти за Москву́, ста́ла тогди́ По́льща пища́ти під пято́ю в Москаля́.

Не малий и тим, що, да́вши По́льщі и Москві́ архиере́ів, вельмо́ж и писателі́в, не поші́лись ми в чужозе́мщину слідо́м за сво́ими споку́шеними гла́вами.

Найбі́льше ж вели́чче Укра́їнської на́ції я́вне с то́го, що, зоста́вшись бес церко́внєго, політи́чнєго, во́їнського и науко́вого передовні́цтва, спромо́глась вона́ відати с се́бе самобу́тню літера́туру, и затриво́жила не помалу́ сило́міцних единителі́в Ру́сі.

Памятне́ бо нам сло́во моско́вського ора́кула: що по́льське повста́нне е́сть ніщо́, як порівня́ти є́го с повста́ннем літера́турне́ї Укра́їни. Там, рече́, відпа́ла б, мо́же, під лихий час, невели́чка прові́нція від Імпери́ї; а тут мужи́цька мо́ва, ста́вши літера́турне́ю, розко́ле Імпери́ю на самі́й серцеві́ні. Так промо́вила, віщу́ючи про нас, моско́вська пі́о́ня, и се нам не малий прогнóстик, що ми, літера́турне́ю пропага́ндою, утво́римо собі́, ско́ро чи неско́ро, таку́ церко́вню ієра́рхию, котра́ велича́тимецця́ чимсь кра́шчим, ніж цяцько́вані мі́три, и таке́ вельмо́жество, котре́ пишати́мецця́ чимсь досто́йні́шим, ніж пре́дківське надба́нне, и таку́ інтеллікге́нцію, котра́ бу́де розу́мна малоуче́ним лю́дям, як батькі́ и маті́ркі розу́мні ді́тям сво́ім.

Благода́тна земля́, що зроді́ла вже́ сті́лько бага́того жні́ва, лежи́ть облого́м перед на́ми. Зачаро́вано сей облі́г ище́ тогди́, як боро́лись на́ші ру́ські коза́кі з на́шими ру́ськими панáми, зачаро́вано й за́клято: щоб на се́му обло́зі полама́всь уся́кий плуг, котрий не сам на́рід-аборі́кген собі́ ві́куе.

Оце́ ж почали́ ми є́го кувáти, се́го чудо́вного плу́га, с то́го часу́, як постяга́ли бо́гів з Олі́мпа, а полубо́гів из мраморя́них поста́ментів, та поробі́ли грома́дянами. Дарма́ що нас так тя́жко тісня́ть и пригні́чують необа́чні госуда́рники. Ми и в тісно́ті и в при́гнеті куемо́ та й куемо́ собі́ словесні́ лемеші́ та чересла́ помалу́. И при́йде той час, що паха́тимемо пре́дківське за́ймище бес цензу́рного до́зволу.

А щоб росá не вибивáла нам очей, по́ки зйде́ на́ше со́нце, со́нце духо́вної свобóди, — тре́ба нам, бра́тте земля́кі, заложі́ти літера́турній кіш у вбезпече́ному висо́кою цивіліза́цію мі́сті.

Шкода́ нам зва́ти Москаля́ дя́дком. Дя́куючи нам и за ору́жню и за морáльню підпомóгу, він хо́че загла́дити на́ше облі́чче сере́д наро́дів; хо́че, щоб ми забу́ли, хто ми и яке́ на́ше націо́нальне пра́во; хо́че, щоб ми не ма́ли ні путя́, ні че́сти, ні пова́ги на сві́ті.

Оце́ ж, пропові́дуючи і́стину, я́ко исто́чник свобóди, му́симо ході́ти ро́бом тих, котри́м вели́кий Учи́тель ро́ду людзько́го нака́зав: що коли́ гна́тимуть і́х ув одно́му мі́сті,

нехай утекають до другого. Певно ж бо знайдеця в культурному світі притулок, звідкіля у всю Руську землю изийде віщанне наше, на пробуд сонних и на воскресенне мертвих.

Роспочинаю се спасенне діло книжкою, котру назвав „Хуторною Поезією“ на ознаку того, що колиб ні в однім городі и ні в однім селі не знайшлось уже живого зерна до засіву національної ниви, то рука Божа знайде ще ёго в хуторах, и широко позасивае навіть и жидівське поле на Україні, не тільки те, що підлягае нашим перевертням.

VIII.

Виставмо, міле братте, на високостях науки и літератури наше національне знамено. Не побачить на нём плями ні одін край, опріч хибá тієї Москóвщини, що слухае цькування своїх погібельних політиків, своїх сліпих книжників и фарисеїв. Чистий стоятиме сей стяг у сяві гуманітарности. Не стягуе він людей на криваве діло, на гарбанне чужої предківщини, на топтанне під ноги чужої святині. Стягуе він українську роспуджену семью до наслідування предківського надбання — рідного слова, до наслідування правом науки и словесности.

Сим не зупиняймося, міле братте, що такé велике передвзятте роспочинаемо малими силами. Усе велике на землі постало з малого, и все потужне з малосильного. Не зупиняймося й моральним занепадом наших Українців.

Понурились вони тепер у землю німуючи, мов ті волі підьяремні. Прийде ж той час, що вони випростаюця, и з „німого язика“ зробляця віщателями національної правди. Перелічать вони себе всюди: и на рідній и на чужій землі, и по селах и по городах, и по степах и по морях. Прокінуця и в столиці, що стоїть на людзьких кістках, вікована с самого заліза. Відгукнеця ними й страшенний Сібір, перемірний нашими ногами. Заб'єця українське серце навіть и в іншого перевертня, мов у того „Ляха Потурнака, кліюшника кгалерського, недовірка християнського“. Плодюца наша полуденно-руська земля. Насищала вона своїми дітьми двоє великих царств, та ще й тепер інші з них живі в чужоїдній утробі, мов той пророк у символічному китовім череві. Звергне їх чужа національність, на проповідь рідної, української.

До гурту ж, небожата, и великі й малі! До гурту паненята з мужичатами! До гурту рятувати святе наслідде — слово! Вонó бо скарбівня нашого духа. Вонó — великий завіт незначаної нашої предківщини. Вонó — правдиве пророкуванне нашої будущини.

Мусимо, любі землякі, заходитись укупі всі живі коло тієї праці, що започали наші предки варяги й козаки. Вони робили своє національне діло буяючи, яко люде віку темного; а ми робитимем своє розмишляючи, яко люде освічені наукою; вони — мечем та кулаччем, а ми — пером та лагодою. Нехай царі царюють, а великі пані панують. Общі причини привелі їх до страшної переваги; общі причини вкажуть и розумну міру їх

перевазі. Не хитаймо високіх стольців; не зневажаймо и великіх заслуг давніх государників. Нехай старий завіт історії стоїть перед нами в своїй повазі. Новий віробить и нове вино, и нові міхи по винотоках.

ІХ.

От на таких-то оснóвинах треба нам працювати в тих благословенних зéмлях, де над мислячою головою не стоїть из дóвбнею безголовий цензор, и за плечіма в проповідника Христової свободи не притаївся поработитель кат.

Усе те зле й лихе, що заподіяла нам колись нещаслива Ляхва, а тепер останніми часами необачна Москва, сталося черес політичну темряву, — черес те, що політика не питала дороги в науки, а наука не опіралась на єдину філософію, достойну свого імени, на філософію природовідання. Дійшовши, с прогресом кругосвітнєї наукової праці, тієї правди, що бескраій и безмірний космос, у величезних и найменших творивах Божих, дає нам закон громадянського життя и розумового прямування, кладемо її в оснóвину нашого проповідання української національності и духовної свободи. Закінене серед чужої нам громадянщини, серед чужоплемінного и чужоїдного натовпу, слово наше ховалося тільки по невмірущих піснях да в тайниках наших сімей, — у тайниках, недоступних політичній інспекції. Викликаємо єго тепер з останнєго сховища на шіршу прóсторонь. Досі перепроваджено єго в нас тільки черес віковічні книги Святого Письма. Наступила черга перепровадити єго черес поетичні твори великих народів и черес філософічну, опперту на природовіданне науку.

Якій ні єсть малій собі с початку наш видавничий захід, як ні трóдно робіти на óдшибі те діло, котре народи свободні рóблять у себе дома; та, не маючи іншого спóсоби проповідання нашої загної и забитої правди, мусимо вважати своє видавництво — не з гóрдощів, а з гіркого жалю — и за народню школу, котру нам заборонено дома, и за церкóвну амбóну, котрої наше духовенство нам не соблюло и не вповажнило.

Спогадаймо, братте, про ту годину бідолáшню, як, під колотнечу за „духовні хліби“, замикали и пустошили церкви по руських наших городáх, не тільки иновірці, а й самі ті, що називались „благочестівими“ владіками. Занедбане, а часом и роспуджене поспільство виходило тогді в поле и під чістим небом слухало церкóвнєї науки, на яку спромагались убогі и гонімі благовістувателі. Ми живемо під однаковим гонительством. Коли ж спасенні дүші, у своїй науковій темноті, переховали свято віру прédків своїх, як тогді найкраще можна було її зрозуміти, то, маючи в руках такі могуті знаряддя до проповідання істини, як наука и література, ми тим паче вóзможемо переховати прédківський завіт національної свободи и свободної совісти.

Нехай же наша сила в нашій немоці совершається. Нехай з нашого серця рине та велика потуга, що нашим полєвим благовістувателям не дала підклонітись під замикателів и пустошителів святих церков. Коли завзяті люде мечá и пóломья були нашими прѣдками по кипучій крові, то безбоязнені люде Христової правди — сіль Української землі, тихий світ народу Українського, герої християнської любови и самоотверження — були нашими правдивими прѣдками по негасимому духові.

Памятаймо, рідне братте апостольске слово, що поставили ми девізом до сего Зазивного Лісту: Д у х а н е у г а ш á й т е ! Не гасімо єго самі в собі; тогді ніхто єго не вгасить и в нашому народові. Нехай наших гасителів побьє всєгосвітній сóром, а наше знамено нехай сияє своєю чистотою и правотою во віки.

Гірка и мов уже безвиходна наша доля, щó й казати!... Споглянувши, який страшєнний расплодівся на Вкраїні тиск чужомовнєго, нам ворожого пánства, якє зрадліве сидить у нас на апостольских сідалищах архиерейство, и як починóвничено в нас навить людєй науки; споглянувши на ту жмїньку людєй, котрих мóжна у нас назвати óком, ўхом и серцем України, тїлько зітхнєш, промовивши з Шевченком

„Обідрана сиротою
Понад Дніпром плаче...
Тяжко, вáжко сиротині,
А ніхто не бáчить, —
Тїлько вóрог, що смієцца“...

Та нема такої безодні, с котрої б не вікарабкалась нація моральною перевагою над стихійною силою, над силою незапрацєваного чєсно багáцтва и над силою власти, не оправданої филосóфією природи.

Поки щó, втїшатимемось хоть тим, що чүємо в собі доволі снагі на протєст перѣд всєгосвітнєю интелліктєнцією за сліпє и тирáнське вбивáнне нашого націонáльного дүха.

*П.А.Куліш.
Зазивний лист до української інтелігенції. Хуторна поезія. Львів, 1882. С. 117-137.*

Пантелеймон Куліш

ДВІ МОВИ, КНИЖНЯ І НАРОДНЯ

Історія нашого слова південного Руського, чи (як напісля його названо) українського досягає в старовину глибше нашої пам'яті літописної. Не записавши чернець Нестор Печерський, котрі жили, як розмовляли і співали по своїх хатах найдавніші предки наші, хоч і вважав він, за своїм віком, найголовнішим ділом військовій сварки та походи

варяго-Руські, та й самі походи, для поваги, занедбавши язик народній, як мову люду темного, що виріс у болвохвальстві чи язичництві, як ту мову, якою чарівники-жерці народні вселяли в темний люд свої болвохвальські забубоні. Письменство Болгарське прийшло в наш край з попами-Християнами, які силкувались вигнати з простого світу старосвітські химери про слов'янських богів: тим і не сквернили своїх писань споминками про їх чарівні звичаї та про них. Пісні, які вони поважали, за своїм віком, поганою перед Господом. Небагато ж мій довідалися з їх писань про те, що звемо тепер життям народом. Довідалися ми тільки про Печенігів, Половців та інші орди, які на Русь набігали і на які князьки під своїми корогвами зброю Русь водили; дізналися про торги і вейни з Греками, про спосіб, яким Греки свою віру по Україні розпростерли, і про діла церковні, які, як тепер видно, чинилися людьми духовними та великими панамі, без поради народної.

Тому вже й у ті давні часи було на Україні дві мови⁴: одна викувалася на кшталт церковної чи Болгарської і велася між попами та вельможними мирянами; друга трималася непорушно в темній простоті. Коли б було не так, якби весь народ прийняв єдину мову, ту, якою писав Нестор Печерський, то швидко забував би він своїх богів слов'янських і всі пісні про них. А то ні: не покинувши він тих пісень, ходячи до церкв Християнських — перше з примусу, а далі батьківським звичаєм; не всі він їх поперезабував ще й за наш час. Не за батьків же, не за дідів і прадідів наших схаменувся він і згадавши, що в нього колись були боги слов'янські, нещодавно поклавши він про них — свої чарівні пісні. Певне діло, що ведучі вони в нього ще з тих давніх давнини, як згадував сільський люд богів слов'янських не по-самих тільки прізвиськам. Тим часом і говорю, що історія нашого слова сягає в старовину глибше нашої літописної пам'яті.

Ще не було й слуху про тих Варягів, про тих Оскольдів і Дірів, а вже наші дівчата скакали чарівними стрибками навколо Купалової голі і співали, може, так само, як і тепер співають:

Місяць світити, гілка ссяє,

А Купало скрізь вітає...

Ще не знаючи наш край, чи є на світі Візантія, а вже купалися дівчата в зачарованій Слов'янським богом воді (sic), ніби змиваючи з себе нечисть щоденну, ніби через ту таємничу чистоту сподіваючись переглянути у свою частку, або сподобитися від Купала якісь чий смутні, як оть і вь пісні показано:

Ой вечір на Купала

Пішли дівчата до ставу

Купатися, плескатися

Та з долею змовлятися...

Коли ж і в давню старовину слово наше було вже голосне і ладне, то чому б йому, здається, не ширшати, не рости вгору, не вибратися з мови усні в мову писемну? Язик укупі з Божим словом, і привели темний Люд до нової віри примусом княжим, як і сам Нестор Печерський описує. бо не щирим серцем молилися недавні кумирники Християнському Богові і таємно від попів і княжої дружини справляли свята своїм Купалам, Посвистачам, Волосам, Перунам та іншим слов'янським предковим богам. давніми піснями та звичаями, жила з чабанами, з орачами, з рибалками та пасічниками, а новокована, ніби висча мова, княжила у високих будинках і судила суд по містах та селах, і писала книжки та судні грамоти. народній стародавній мові ширитися і рости вгору і вибиратися з простоти в премудрій писемності?

Прийшли Татари, перебили князів з дружинами, поруйнували монастирі, і не швидко після тих руїн піднялися знову пані на панування, а монастирі на науку віри християнської. Переховуючись від татар по нетрах і пушах, прості миряни прихилилися знову до своїх давніх богів, хоч були геть занехали їх заради Бога християнського. Татари багато шкоди наробили князям, панам, містам і монастирям, а простий люд мало про них пам'ятає. Літо-пісна історія тяжко сумує про ті лихоліття, а простому людові байдуже було, кому давати данину, щоб не позичали хати, або куреня, — Татарам чи Варягам.

І живий простий люд по своїх нивах, по гаях і по оселях, не багато поважаючи, що починається нова вже держава на Україні, не Варязька, а Литовська, все ж і Литвини, опанувши Київ і всю південну Русь, пустили віру, міські звичаї, писане право і весь земський порядок по старосвітському; як було за Варягів, так велось і за Гедиміна, за його синів і внуків на Україні, з малими одмінами. стародавня, правдиво рідна.

Приєдналася Литва до Польщі; приєдналася і Україна з нею. Відкрилася в Польщі академія, – відкрилася академія на Україні, в Києві. Поляки ж вибилися помалу з-під мови латинської і почали вчитися в школах, судити й писати польською, а Русині, поважаючи письмову свою мову за якусь поважну від простої і всякого розумну, занедбали в Київських і всяких інших школах. Вчилися діти по школах Письма Святого, вчилися церковних голосів, вчилися і граматики і риторики і філософії на всіх мовах, тільки байдуже було вчителям про ті промови, які в простих хатах миряни один до одного промовляють, байдуже було про народ. або собі самого веселить і розважає. Бо вчили в тих школах монахи і духовні люди, які простий мову вважали недостойним про божественне діло глаголити, про високі науки правити, а піснослів'я народні, як суету мирську, попірали.

Тим часом наше просто, правдиво рідне слово не замовкало, бо скільки не випускали школи в світ людей учених, були ті вчені – що крапля в морі, і як там між

собою не гомоніли по письмовому, і не змогли всього великого світу українського до свого смаку словесного навернути. Бо велика сила в простому народному слові і в простій народній пісні, і таємниця тієї сили - в людських серцях, а не в людському розумі. Ті слова серцем люди вимовили, які були ще зовсім темні, як не знали що ніякого бога, крім сонця, місяця, вогню, води і тих подібних божих див. Те слово розлилося по Україні пісню про радість і горе, про зоряне небо, про любі гаї й луги зелені, що тоді, як не знали люди, що то за письменство і чи є де воно на світі. Прийшовши до нас письменство з чужого краю з чужою мовою, повідомило світові, що не гаразд бездушного кумира за бога вважати і від його щасливої долі бажати⁵. Зрозумівши ним віри темний люд, бо справді ними кумири не промовили до них через своїх чарівників-жерців такої правди, як святе Письмо, яке невидимий Бог — сказано ним — через святих людей дарував усім народам. Тільки не зрозумівши віри наставникам, які вмовляли його, що не рідною простою, а якоюсь поважною мовою треба в тузі і в радості серцем до серця озиватись, або свій розум перед людьми виявляти. Не вмовили його й академіки київські, а то прості дяки по школах. Скільки не обернулося простих мирян у письменників через ту чужоземну науку, — усе ті нікло в народі, як у моря крапля. Писалися новокованою мовою книжки по школах, писалося право і папіри по судах, промовляли на тому мові вельможні пані на своїх радах; простий світ кланявся всім ним, що розумним своїм главам, а в серці, сам того не знаючи, був від усіх їх розумний: тим і не кидав свого рідного слова, не забував рідної пісні, і від найдавніших давнини тримав у пам'яті. непорушно аж до нашого часу.

Школи наші раділи світові щирим серцем і приводили багато людей до пізнання Листа святого через чужоземну мову. Шанував їх за це і міський і сільський люд, і хто що зміг від свого достатку давав на церкви, при яких звичайно вели ті школи. Смиренно приймав простий люд від наставників науку письменства і не давав собі права розбирати, чи так чи інше треба письмовими книжки писати, суд укладати, до простих мирян промовляти. Коли чого не розумів у їх писаннях і в дієслові, то поважав собі за недорослого, і помислу в жодній голові не було, що вина в тому наставників, а не учеників. Лише серцем був він від тих премудрих книжників розумніший, бо не манило його серце розмовляти в своїй сім'ї письменницькі, або злагодити пісню письмовою мовою. Коли ж хто заносив з бурсі в село чи на хутор премудрий кант схоластичний, то слухали його селяни і хуторяни, дивуючись простою своєю головою, якимось розумно скомпоновано, проте канта не переймали, бо серце їх від того канта не билось, серцем вони були розумніші від письмового співака. Покидавши село писемний співак, — залишаючи село і кант його; жодна пам'ять не волила схоластичному співу між своїми сільськими співаками вмістити.

Отож за князів Варягів було дві мови на Україні: одна церковна, судова, панська; друга сільська, хutorська, щира народня. Настало панування Литовське, — те ж саме виявилось на Україні, бо викликавши Варяги чужих наставників з чужою письменством допомогли їм викувати якийсь середній мову між Болгарським і Українським народним, і ті письменство, уклавши стародавнє право⁶. Литві, наче який кладь. Настало панування Польське, — і всі дві мови було на Україні, бо писане право ще більше втягнулося в ту химерну, суху, ненародну мову, а схоластика по школах розуміла мову тільки головою, а серцем їх не розуміла. Повалили козаки Польщу, та не змогли повалити мертві Польські схоластики на Україні, і самі свої універсали академічним складом, для більшої ніби поваги, писали. Проте пісня, не будши в школі, правдивою поезією по хуторах і селах розлягалася; проте дума, вирвавшись з-під письменства, у козацьких таборах до найвищої Гомеричної краси підіймалася.

Від того, як приєдналася Україна до Московського царства, то схоластична письмова мова перейшла в московські духовні та мирські товариства. Знайшла вона там собі давній підготовок у чорних писаннях і вкоренилася потім у Російських книжках як молочай, або степова зінувати⁷, які ніякими плугами з землі не бачиш. Що більше шкіл споруджувалося по всьому царству, що більше книжок друковано, то ширше вона розросталася, і як колись не поважала у нас вдома на щиру народну мову, так занедужала і там живе слово, яке в народних піснях голосило і в народному голосі.

На Україні ся мертва, протинародна мова не дуже то зміцнилася, бо її голубили тільки ченці по монастирях та законники по судах, а там приголубили її царедворці, які за довгого жіночого панування орудували самотужки всіма землями між чотирма морями в Європі. Тут підпустила в неї Польща свого слова, а там Москва піддала свого акання — і виріс потай народу в палатах мову, якого ні Польща своїм, ні Україна своїм, ні простий Російсько-Московський люд своїм не називає, — виріс мову Російську. Поки він гніздився на Україні, не з'являвши він голосних пісень світові, бо нікому було б добре їх слухати. Наші бо великі лиці, Серпяга, чи Самійло Кішка, чи Сомко Мушкет, чи хто інший, були герої народні, прославлялися серед збройного народу — козаків, і від того народу співалися ним голосні славословия-думи живим народним, а не глумніть і. У Петровому ж царстві прославлялися герої серед солдатів, тріумфували серед столиць за очима у великого сільського світу, і не знаючи сільського світу, як їх славити піснею і за що славити. Тим і випало все на людей письменних, які їх мало не за богів поважали, і понаписували їм писемні люди велегласні гімні, про які байдуже було простому народові. Від тих-то писаних гімнів хвалебних пішов далі й далі розростатися і глибше та глибше коренитися по містах мов Російський, що таючи коло степу, якого прості люди відбігли.

Переїмали тою мовою і наші земляки писемні, бо тим язиком по школах їх вчено, тим язиком по судах їх суджено, і понаписували теж чимало всяких книжок, яких ні простий Україні, ні простий Москаль не вважає родичами пісням. Інший бо в них склад, інший тон, інше слово саме.

І довго, довго Російська словесність, за розумом і толком писемного люду, здавалася кожному, хто її відав, рідною, чи якось її величали вітчизняною; і нещодавно тільки почали деякі голови і початку зростання доглядатися і з народною мовою, з народною піснею рівняти. Нещодавно почали постерігати, що чого ж вона тільки до письмового, до вченого, до міського, до спанілого люду промовляє, і чому її проста людина, хоч би найрозумніша, не розуміє, а зрозумівши, чому в ній не смакує, чому до серця її не приймає! Нещодавно почали дивуватися, чому писані вірші, хоч сто разів їх люди чули, не вкорінюють у голові так як неписана пісня, яку іноді тільки чоловік почув, та й до віку не забуде!.. Чому? чому? та й кінця немає питань. А вона, ота словесність, колись монастирська Болгарська, підправлена трохи, ніби неохоче, українським словом, потім академічна, помазана Польщизною, а далі пересаджена до столиць і Московською мовою круто замішана — пише собі та й пише, друкує та й друкує, радить радити, вчити та й вчити, судити та й судити, мало рахуючи або зовсім не рахуючи на мужиків і на їх здорове, голосне, чисте слово. Гарно її привітають по містах і по сільських будинках; а що по хатах її не знають та й знати не бажають, то на ті хатні люди — темрява, на ті вони злидні, і розум у них невеликий, і слово в них до землі поникло.

От же знайшлися такі люди, що, не вдовольнившись книжками, почали прискіпливо до тієї сільської темряви придивлятися, як вона в світі живе, як вона своїм невеликим розумом всяке діло розбирає, як вона тим до землі пониклим словом свою душу в і здивувалися не помалу, що та темрява, ні в кого не вчившись, правду і неправду, Бога і людей як найглибше розуміє і розум свій не в книжках записує, а в піснях виспівує. Не помалу здивувалися розумні голови, почувши душею в простому й неученому слові селян свіжу силу, мов непочату воду, і, заблукавши мову письмову, припали жадобою до тієї віковичної криниці. Тим-то способом виявилися в письмовому світі відті чудові пісні, відті думи народні, посписувані в світі неписьменного.

Помиляють ті, котрі думають, що наша словесність Українська пішла від Єнеїди Котляревського. Котляревський був панський письменник, і для панів скомпонував Єнеїду. Відрізнувшись від простих людей одягом і звичаями, сміючись поглядавши він на чумацтво, на бурлацтво, на пахарське життя, сміючись і глузуючи показавши всі ті в давніх велеліпних богах і славних героях, — і засміялися над ними. від народу сільського, зареготали в гурті і селяни, не понявши, що все їх передражнено; бо віковичні заморозки,

почавшись за князів Варягів, прибили все на Україні, і вже простий селянин не знаючи, або не вмів за себе сказати, що він — теж чоловік, та ще може й красний від тих, що з його мови і звичаїв глузують. Та й усім письмовим очі затуманено; ніхто й між ними не дістався глибини історичної і не думав, що ці нові звичаї чужі, що та недавня мова чужа не одним українцям, та й усім селянам на Руському півночі. Байдуже було премудрим сучасникам Котляревського, що тими новомодніми звичаями надано сладкі яди всякому добру душевному, що тою чужоземною модою хижа пиха розпустила крила по всьому Руському світові і сараною носила на простий темний люд з нього. Ніхто не домислився, що та ніби делікатна мова пророкує смерть рідної словесності і силкується — не то в нас, та й на півночі — з людей Руських зробити людей Російських. Не будучи всенародною, та новокована мова заводити по містах грядки, а по селах грядочки та й на тих грядках і грядках які хоч почуття і думки щороку ширшають ті посіви, а не з народу беруться для того зерна, хто здужає, чим воно пахне відте протинародне розумове господарство і до якого кінця воно простує, розростаючись по Руському світові і беручи для себе зерна та не з народного життєдайного слова! ворожить про свою частку своїм Руським розумом, чує правду і неправду своїм Руським серцем, і співає свою Руську пісню про Руське життя, яке б не було воно славне, чи безславне; словом. тепер, хто здужає, до якого кінця прямує ті смертоносне схоластичне зілля, яке всеялося незнати коли в живий і співучий Руський світ та й кореніця на Руській землі, що та зувати на степу.

Може, вже й нема спасіння народному Руському слову на півночі, а в нас на Україні спасіння шукатиметься. Може темний руський, північний люд, навчившись колись письменства, прийме Російську словесність за свою рідну, бо в тій словесності є голосні поети, а в його народній немає жодного. Ми ж опріч рідної пісні маємо рідних поетів, які вже роблять міцну реакцію тієї академічної та міської словесності, беручи зернята для своєї думки і почуття з народу сільського, самостійного духом. Не від Єнеїди ж Котляревського ведуть свій рід наші поети. І сама Наталка-Полтавка — не прабаба їх поетичним жінкам і дівчатам. Котляревський тільки розумом скомпонував Наталку, а серце його було з тими, що мали нею втішатися. Не глибоко проглянувши він у душу селянина, і серце наше не б'є так до Наталки, як до Квітчиної Марусі або до Шевченкової Катерини. Актриса його Наталка, а не щира поетична селянка. Чи такі ж дівчата виступають перед нас у Народних Оповіданнях Марка-Вовчка? Чи такі вони в наших піснях?

Котляревський мав одного тільки ученика, Гулака Артемівського. Заткнувши цей ученик за пояс вчителя і почав був сміянням добиратися до тих вузликів, які ще й досі не розв'язувані, та рано знемоглися на силах, стоячи один серед славослівних або

солоденьких Російських поетів, яких мало позаходило. Кинувши об землю свою козацьку кобзу Гулак, і вже не нахилився з землі підняти. Іншої слави досяг він своїми силкуваннями, та про ту славу дзвонити солом'яні дзвони,

Квітка один на своїх плечах вивіз наше селянське життя і нахиливши всякого свого читача до поважного рахування, що воно є той простий люд, про який байдуже людям письмовим! Квітка — істинний батько нашої словесності книжної. Так його кликали Шевченка, так певно його зватимуть і майбутні поети наші.

Від Шевченка, називаючи Квітку батьком і отаманом своїм, глибше його вийшов — не в звичаї, не в життя народну, а в народну душу. Поставивши він перед собою не сільську темряву, яка вона є тепер, а той духовний образ, який ця темрява з давніх-давен виявляє в пісні, і дивлячись на той великий образ душі народу, плачемо оплакав його занепад або зневагу, сміхом той образ насправді осквернили, гірким докором збивши з промови протинародних славословників і грізно пригрозивши недолюдам прийдешнім лихим часом. Простий люд виступає в його співах увесь у сонному лучі посеред густих хмар, що зверху над ним і округи його насупилися, виступає убогий і до землі пониклий; от же сяє нищета рям'я його в тому божественному лучі якоюсь святою славою, і здає він у своїй смирній богобоязливості, паном над панамі... Дивна наша народна пісня! дивна ж своєю силою і не вчена поезія Шевченка серед словословлящих солодкомовних вчених поетів. Гучно і весело було в хатах, тихо і сумно по хатах, як заgrimів його співучий голос. , ширше коло кобзаря громада, смакуючи в рідному слові. Живе слово — не порошина, марне воно не гине в живих душах. не дали наші протинародні школи; І книжками всяку поезію в народі; від же до кінця не заглушили, і з пониклої до землі словесності співаної піднялася вгору писання словесність, і вже немає на світі такої сили, яка змогла б її заглушити.

Наступивши вже двадцятий рік⁸, як помер Квітка, і травень уже він собі (не одного) наступника в картинах селянського життя⁹. Шевченко (живе шукає, нам на велике втіху, і) не має нікого до себе близького, у високій думі народній, чи то посередині рідного світу Руського, а й по всій Слов'янщині ні між живими, ні ніж мертвими. Таких бо поетів народи віками чекають (все одно, що Дантів, Шекспірів, Байронів). Такий поет становить сам собою народ — в одній своїй одиниці. Колись Польські пані мітили в сенаті, чи не краще було б знести до решти людей козако-Руський і всю Україну іноземним народом заселити¹⁰.

Хай би Божа воля допустила якусь дику силу до такого беззаконня; то й тоді Шевченкова поезія не пропала б. Від мене як важливо його безсмертні, щиро-народні

думи і пісні! Німа й не буде, може, йому рівного між слов'янськими поетами. З безоднього жерло б'є його слово.

Напиває ж воно здоровим розумом і почуттям найбільших земляків Шевченкових, виганяючи з них схоластичний і всякий чужонародний чад. Від того, як до Шевченка з'являлися книжечки стихотворної прози української, так і після його першоцвіту випускав дехто пісеньки рідним словом становища, та не рідним духом вдохновлені. У тих стихах панує часом тупий сміх Котляревського, часом незграбне глузування Гулакове, без нього віршовані поезії; часом голосили ті пісні ніби за мертвим, та самі не знали, чого плакали, — все в них мов би туманом якимось покривалося, — не видно було крізь плач поетичного образу. А були й такі, що, розпочавши пісню ніби по-Шевченківському, зводили її на цапиний лад і співали славословивши путам, якими їх у школі сплутано.

Не кастальські води ці поети напилися, наїлися лоскити десь у болоті і гидким одуром свої книжечки наповняли. Вхопили замість тридцятиструнної бандури троєструнну брянчанку, і своїм співом справді поважну й голосну музу народню перевернули на якусь полкову швендялку. Гіркою ганьбою, а не хвалою рідної матері України, були їх божевільні вірші. Слухали мені їх, самі свої мови стесняючись. От же вся та мерзота тільки під темну добу була з'явилася, а тепер знову по своїх щілинках, що ті цвіркуні, поховалася, і тільки деколи хто-небудь з них цвірінкне, даючи ознаку, що не очистилася шукаючи, заради свята, рідна наша хата Українська. Ніхто ж окрім мене, не прикладав до того праці, щоб витравити ту погань з рідної писемності. Та й на мене напустилося чимало добродій, чого я таким жорстоким словом тих письмових співак презирую! Даремно: я знаю, яке діло роблю, до якої словесної мети¹¹ просту; не збочу я з свого мановця, не збентежити мене легкодушні нарікання. У кого є праведний поетичний дар, тому не страшне моє жорстоке слово. Кому ж не наказав Господь серцем до серця промовляти, і людям щиру правду як на ладони показувати, той нехай не псує рідної мови несенитницями. Від¹² того ж справді на мій суд не один з України письменник свої компонування йшов до столиці, незважаючи на ту жорстокість, якою мені деякі добродії дорікали. Багато їх перечитавши я, та не багато для друку вибрав.

Що з того за користь буде, що ми Українських книжок наплодимо, та Українського, духу з книжок не розпустимо? Не честь нам, не подоба чужими стежками ходити; треба нам свій шлях до Парнасу прокладувати. Тим те, всі втомлені, всі соломодвинні й недоумкуваті треба нам геть відкидати, і не тільки свого кошту на ту словесну потерти не витрачаю, та й охочих припиняю, щоб лучче старцю в селі милостиню створили, аніж не ті ні ті друком.

Нещодавно впали міні в руки вірші якогось пана Щоголева¹³. Зрадів я, їх перечитавши. Прочитавши пану Шевченкові — і Шевченко слухав їх смакуючу. І звеселилися ми обидва, що таки хоч одна струна полюдськи на рідній бандурі бринькнула. Не багато тих верш, та чистий мед, а не перга словесна. Не до Шеченкових їх прирівняти, а все ж і ті — щира рідна поезія. Це так як іноді весною соловей у саду голосно та любо виспіває, а тут біля тебе золота бжилка над квіткою в'єтця. Слухаєш солов'я з великою подобою, а не скажеш же й бжилці: "Лети собі геть, не гуди коло мене!" Склад у того пана Щоголева¹⁴ правдиво рідний. Не Шевченковий голос він переймає, переймає голос народної пісні, і з пісні бере основу свого komponування. Тим часом, як поет правдивий, а не підспівувач, має він у своєму голосі щось праведне своє, — якусь власну шану й красу, що ні в пісні народній не покажеш, ні в Шевченкових стихах, що від він чуже добро привласнив. Це так як іноді співають дівчата над водою і в'єтця по воді їх чистий голос, і віддає в гаю мов чарівні співи самої народної музи, — вірша, неясно, не так голосно, а любо слухати, і слухаєш його дивуючись!

Впали ж міні в руки і вірші іншого поета, пана Кузьменка¹⁵. Цей не так понравився нам, як пан Щоголев, а прочитавши його вірші, не змогли мені їх забути. Є в його стихах щось таке, що до душі доходить і в душу проситця. Так іноді зустрінеш хлоп'я серед села; мізерне воно собі буде й не прибране, босий і простоволосий, а погляне на тебе таким улюбленим поглядом, так обізветця до тебе приязненько, що схопив би на руки та й поніс на руках, як своє рідне. Стихи пана Кузьменка не мають тієї сили, що Щоголеві, проте якась є в них тихість приємна, якась душевна задумливість, і пливти його слова одне за одним не швидко, а так як маленькі каченята, вперше на воду пущені. Можна б де за що й зганяти їх, що не так вони голосні і часом ніби в прозу (відтягну) впадають; та й ганити не хочеться: так вони вірша тихенько до душі твоє про якісь дитячі літа, чи про якесь молоде щастя промовляють.

Поважаючи їх тихий голосок, що не до всякої душі й дійде, просив я пана Шевченка, як орла поетичного, прийняти їх під своє крило і не попустити дрібним кібчикам на поталу, і пан Шевченко, поділяючи серцем мої промови, приклавши свою руку. Першоцвітом цю книжечку ми прозвали, зважаючи на вірші пана Щоголева та пана Кузьменка за пробу пера, яке, може, колись з'явити щось голосне на всю Україну.

*П.Куліша.
Дві мови, книжня і народня. Україна. 1914. Кн. 3. С. 22–34.*

Пантелеймон Куліш

УКРАЇНА

Чи згадуєш, земляче, край той пишний,
Де річеньки блищать сріблом текучим,
Де, мов кармазин, червоніють вишні
І дишуть медом пасіки пахущим;
Де гарбузи в цвіту по лісах в'ються
І яблуні під яблуками гнуться?

Туди, туди щодень душею лину;
Там знаю любе, затишне кубельце
І згадую квітчасту Україну,
І знов цвіте, знов молодіє серце.
Отам би жити, господа хвалити!
Да ні! шкода про се і говорити...

Нещасний край! в йому куточки дикі
Людей благають: "Пощадіть, не псуйте!
Ідіть собі у городи великі
І там доми під небеса муруйте,
Мене ж пустим покиньте сумовати
І людям щирим очі дивувати".

Коханий край! край волі і недолі!
Сміюсь до нього, сміючися плачу.
Роблю-працюю на чужому полі
І радуюсь, що вже його не бачу.
В моїх руках понуро кобза дзвонить,
Останні мрії й радощі хоронить.

Паскудний край! край брехень і омани,
Дурив еси сусід міражем честі...
Тебе купили, як лежав ти п'яний,
І по заслuzі гладять против шерсті.
Рай по словах, на ділі - пекло люте...
Коли б мені, коли б тебе забути!

П.Куліш.

Україна. Берлін: Вид-во «Українське Слово», 1923. С. 15.

1. Куліш П.А. Біографічний почерк. Чернігів, 1899. С.13.
2. *Літературно-науковий вісник*. 1919. №7-9. С.94.
3. Знаменітий декрét про українщину стався 18 мая 1876 року. До цієї дати, у „Газеті Гатцука“ надруковано половіну мого оповідання про український побут, и дозволено в ній панові зватись паном, хаті хатою и т. д. У другій же половіні того ж самого оповідання цензор звелів редакторові печатати вже б а р и н , и з б а и т. д., и не дозволив чумакам співати про волі, возі, про ярма и занози.
4. Перекреслено на мові.
5. Уривок подається за виданням: Куліша П. Дві мови, книжня і народня // *Україна*. 1914. Кн. 3. С. 22–34; Пантелеймон Куліш. Науково-педагогічна спадщина. *Вибрані твори*. Упорядник О.О. Кравченко. Умань. 2008. С. 93. 208 с.
6. Литва не мала таких розумних судових прав, як наша колишня Русь Українська, яка з давніх-давен привикла громадським судом правоватися. Тим же Бог знає коли прозване Литву беззаконною, та й до нашого часу сільський світ не забув того слова.
7. Полтавщина має величні лани під' зиноваттю. Ніхто й не зазнає коли вони заглухли й заросли тим льодовим хвощем. Не те що плугом не вагаєш і коріння, та й ніякими заступами не викорчуєш. Дике звір'я і птиця безпечно водію в густих куцах зірувати, бо ні чоловік, ні худоба не продереться в середину невисокої та густої дебри.
8. Спочатку стояло: шістнадцятий.
9. Стояло: Марка Вовчка.
10. Так колись Чингіс-Хан радував зі своїми ханами, чи не знести б ним до щенят весь Китай, щоб зробити з нього безпечний пастовник для табунів своїх. Східні селяни і досі переказують своїм дітям цю дику легенду. Не йметця віри, та чого не виробляють могуті люди перед нашими очима.
11. На полях олівцем написано: меті.
12. Починаючи з цього слова і до кінця все перекреслено олівцем.
13. Напевно, не того героя Щоголева, що стріляв з гармат під Одесою. прим. Куліша.
14. Первісно стояло: Щиглика.
15. Первісно стояло: Недобитка.

КУЛТАЄВА МАРІЯ ДМИТРІВНА

(1947-2024)

доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАПН України, завідувач кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Народилася 2 листопада 1947 року в м. Харків, 1965–1970 рр. навчалася у Харківському державному університеті ім. М. Горького (факультет іноземної філології), здобула спеціальність філолога-викладача німецької мови. Від 1970 р. працює у Харківському педагогічному інституті - нині Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С.Сковороди -, де пройшла шлях від викладача до професора, одного з провідних науковців України у галузі філософії освіти. Ще на початку 80-х рр. ХХ ст., однією з перших у своїх працях поставила питання про інституалізацію філософії освіти, про дисциплінарне визначення цього напрямку досліджень на перетині філософії та педагогіки.

У різні часи працювала на посаді професора у Гданському університеті (Польща, 1997–1998, 2000–2002 рр.), у Магдебурзькій вищій педагогічній школі (1984, 1987 рр.), у